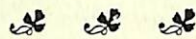

կանին՝ զոր կ'ընդունի Օրմանեան՝ այդ ալ անընդունելի է, քանի որ Յովհաննէս Մշեցի կը նշանակէ 1553, իր տաղը հաւանաբար դրած ըլլալով դէպքերուն անմիջական ազդեցութեան տակ: Օրմանեան «սուսերամերկ Պարսիկներ» (Ազգապատում էջ 2263) կը նկատէ նահատակողներն, եւ արդարեւ տաղէս առաջ գտնուող նոյնին հեղինակութեամբ ուրիշ տաղի մը վերնագիրը՝ «Վասն Շարժման Կարմիր Գլխոյն» (Ղզլալաշ, Պարսից տուած մակդիր մը) ունի, նաեւ Յակոբի նահատակութեան տաղը գատ տաղ մըն է «Վասն Յակոբ Վարդապետին եւ ընկերացն» խորագրով, ուր Ղզլալաշ-Կարմիր գլուխի խօսք չ'ըլլար: Արդէն տեսանք որ Յովհաննէս Մշեցիի համաձայն ասպատակողները թուրքեր էին Սուլթան Սիւլէյմանի բանակին պատկանող:

Յ. ՔԻՐՈՏԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱԼԷՊԻ ՔԱՀԱՆԱՅԻՅ

✱

(Շար. տես «Բազմալիւս» 1939, էջ 14)

50. ՏԷՐ ՍԱՐԳԻՍ ՔԶՆՅ. ՀԱԼԷՊՑԻ (1592 - 1662)

Այսքան չէ սակայն Տէր Սարգիսի հըմտութիւնը. սա լայնածաւալ միտք է, համայնադէտ, ամէն բան զիտնալու հետամուտ, եւ այս՝ չնորհիւ իր լեզուագիտութեան: Առաքել վրդ. կը վկայէ. նոյնը կը վկայէ նաեւ իր ընտանեկան մահադրութիւնը, որ Սարգիս քհ. «կարի վարժ էր ի լեզուն արապի, օսմանցւոյ եւ փռանկիմ, այլ եւ ծանօթ հռոմի լեզուին եւ ջիտի լեզուին», ու ասոնք՝ հայերէնէ գատ, որ իր մայրենի լեզուն էր եւ որուն լիովին տիրացած էր: Հայերէնը, թուրքերէնն ու Արաբերէնը՝ ծննդավայր հալէպի մէջ ուսաւ եւ շատ բնականաբար. իսկ Իզմիրի մէջ պատահութիւն ունէր սորվելու Փրանկի լեզուն, ջհտի լեզուն (սպանեօ՞ւ): «Եւ կարդացող հինգ լեզուէ»՝ ա'յս նաեւ վկայութիւնը ընտանեկան արձանագրութեան: Ահա՛ այդ արձանագրութիւնը նոյնութեամբ.

«ՌՃԺԱ. (1662) թվին հայոց, Սեպտեմբերի երրորդ օրը՝ շաբաթ՝ հանդես առ

Աստուած հայրն մեր Մուրատ Տէր Սարգիս, որ էր հարկեւոր, խելօք, իմաստուն, բարեսիրտ, ողորմածսիրտ, մարդկան մէջ անուանի եւ դանձատես տիմանն արքունի եւ սիլա փորող հալպա եւ սիլազան փաշի. եւ կարդացող հինգ լեզուէ. քեամիլ եւ գրէր լաւ. եւ ոսկեգործ եւ սայաճի. եւ քեամիլ ամէն դիհաց որ քան զշափն աւելի զոր գրեցաք. եւ ամէն բանէ խաղարտար. եւ հաւատարիմ, որ իսկի չկար ի մէջ քրիստոնէից ազգի մէջն քան զինքն զիտուն եւ իմաստուն, չկա'ր, եւ ամէն բանէ խաղարտար, եւ թագվիմ Փրանկի զիտէր. եւ իմի՛Փալազ զիտէր, լա'ւ: Բայց Աստուած զիւր դատաստանն քաղցր առնէ. ամէն. Հայր մեր որ յերկինս, եւ չափահասակն 65 կամ եօթանասուն»⁽¹⁾:

Եթէ այս պատուական ու անուանի քահանային տապանադարը, վրայի պատշաճ

(1) Արտ. Արքեպիսկ. «Յուսակ Հայերէն Զեռագրաց Հալէպի», Ա. հատոր, էջ 393 բ:

արձանագրով յայտնի մնացած ըլլար, այնքան յարգի եղած պիտի չըլլար, որքան ա'յս արձանագիրը, որ կենդանի, հարազատ վարքն ու պատկերն է այն անմոռանալի երէցին, որ իր ժամանակին մէջ փայլեցաւ որպէս լուսատու աստղ, ու թողուց անջնջելի անուն եւ յիշատակ:

Կ'արժէ՛ կանգ առնել սակայն այս ինքնեկ արձանագրին առջեւ, տեսնելու համար թէ անոր տէրը որպիսի՞ մասնաւոր յատկութիւններ ունէր եւ թէ որքան ծառայութիւններ մատուցած, ինչպէս իր ազգին ու եկեղեցւոյն, այնպէս ալ իր հպատակը եղած պետութեան իբր անոր յարգուած ու փնտռուած մէկ պաշտօնատարը, ա'նձ բազմարուեստ, բազմալեզու եւ բազմադէտ, «ամէն բանէ խաղարտար», ինչպէս կը վկայէ իմ գրչի եւ հոգւոյ սիրելի եղբայր Գեր. Հայր Ներսէս վրդ. Ակինեան, իր 16 Ապրիլ 1935 թուակիր մասնաւոր դրութեամբ, ուր չկրնալով զսպել իր հիացումը, կը գրէ՝ «սքանչելի գիւտ մ'ըրած էք, վերհանելով Ծառգիրքէն Տէր Սարգիսի անձին վերաբերեալ այդ յիշատակարանը: Հայ մատենագրի մը եւ արուեստաւորի մը մահուան թուականը կ'արձանագրուի հոն եւ յատկանշները նկարագրին եւ արուեստին կը շնորհակցին: Ես շատ ուրախացայ, կը շնորհաւորեմ Զեռայս նշանաւոր զիտը: Զեմ կասկածիմ, թէ Մուրատ Տէր Սարգիս նո'յն է Առաքել Դաւրիթեցւոյ աղնագործ Սարգիս երէցի հետ: Կարող է իրաւամբ Հալէպի պարձանքը նկատուիլ»:

Կենսագրական — մահագրութեան մէջ, Տէր Սարգիսի նկարագրին անդրանիկ ու ցայտուն վկայութիւնը անոր հարկեւոր, պատուաւոր ըլլալն է (հարկ՝ պատիւ իմաստով): Տէր Սարգիս, ինչպէս իր աշխարհականութեանը, անանկ ալ իր քահանայութեանը ամբողջ կեանքին մէջ, ճանչցուած է իբր պատուաւոր անձ, որուն չնորհիւ միայն սիրելի եւ յարգելի դարձած է իր ազգին եւ օտար շրջանակներում մէջ, ուր որ ալ գտնուած է: Իբր բարոյական առաքինութիւն, ան փայլեցուցած

է իր վրայ նոյնպէս խելօք, իմաստուն, բարեսիրտ, ողորմած սիրտ մարդու յատկութիւնները, որոնք զինքը մարդոց մէջ անուանի հանդիսացուցած են:

Իսկ ինչ որ շահեկան է եւ եզակի երեւոյթ՝ իր դարուն մէջ, ատոնք Տէր Սարգիսի վարչական ու արքունական պաշտօններն են՝ որոնց մէջ եւս փայլեցաւ Տէր Սարգիս ու պարձանքը դարձաւ, իրապէս Հալէպի հայութեան եւ օտարաց:

Թերեւս իր միաժամանակ, թերեւս յաջորդաբար արքունի պաշտօններն են. —

ա. — Գանձատես (ի) տիվան արքունի, հաւանօրէն նախ Իզմիրի կուսակալութեան եւ ապա Հալէպի արքունի դիւանին ելեւմտական տեսուչը կամ հարկերու մուտքին քննիչն էր կամ վերահսկողը, իբր քաջ չափադէտ, հաշուադէտ: Եւ արդարեւ, հայերը, դեռ մինչեւ այսօր, թուրք կայսրութեան սահմաններուն մէջ, Կ. Պոլսէն մինչեւ Կարին ու Պաղտատ ու Հալէպ, տուած են հաւատարիմ ելեւմտական բազմաթիւ պաշտօնեաներ ու արքունի գանձապահներ: Ըստ պարսկադէտ Ստեփան Կուրտիկեանի կարծիքին «Տէր Սարգիս աշխարհականութեանը հաւանաբար ձեյպի հիւմայուն Սարափը (Սարրաֆ) էր, Կ. Պոլսոյ կամ Իզմիրի մէջ: Պաշտօնատարները վերջին ատենները կոչուեցան Կայսերական անձնական Գանձուն Նախարար: Յայտնի է թէ քահանայի մը այսպիսի պաշտօն մը չէր յանձնուեր. կ'երեւի թէ Տէր Սարգիս իր աշխարհականութեանը այսպիսի պաշտօն մը ունէր Կ. Պոլսոյ մէջ, ինչպէս որ Նախարարներն ալ հայ սեղանաւորներ ունէին»:

բ. — Սիգա փորոզ Հալէպա եւ Սիգափա փաշի: Սիգա: Արաբերէն՝ Սըքքա, ըստ Հ. Ն. Ակինեանի, է poinçon pour marquer la monnaie, կնքոց, դրոշմահայր գործի զահեկանաց, monnaie, argent monnayé. ուստի եւ Սիգա փորոզ: Կնքոց փորոզ, պատրաստող: Տէր Սարգիս Հալէպի օրուան Փաշային, կամ Կուսակալին, կամ Իմիրին (gouverneur) դրամահատն էր, կամ կարելի է ըսել պաշտօնական ու յա-

տուկ կնիք փորոզն եւ կամ կնքապահն էր (մէօհիւրտար) :

Ըստ Հայր Աղինեանի, « Տէր Սարգիս իբրեւ ոսկերիչ, ակնագործ եւ ակնաւաճառ, ուսած է նաեւ սիգա փորել եւ եղած է Սիգագաններու գլուխ, այսինքն հայր-կնիքներ պատրաստող եւ փորագրելի կը-նիքներու» : Կը կարծէ նոյնպէս՝ « Թէ դրամի հետ մասնաւոր դործ չէ ունեցած, զի պետական դրամը կը կոխուէր Կ. Պոլիս : 1642ին Գարա Մուստաֆա մեծ վէզիրը նոր դրամներ պատրաստել տուաւ եւ հրապարակ հանեց (Hammer Պատմութիւն Օսմանեանց. Գ. 221) անշուշտ Կ. Պոլիս» :

Իսկ Ս. Կուրտիկեան կը կարծէ՝ «որ սիֆֆէգէն դրամ կոխող բառն է որով կարելի է հետեւցունել՝ որ Տէր Սարգիս՝ նոյնպէս իր աշխարհականութեանը՝ այդ պաշտօնն ալ ունէր Կ. Պոլիս, կայսերական փողերանոցին մէջ, որով սիգագան բառն ալ իր մականունը եղած է» : Կարելի չէ՞ արդեօք ենթադրել որ Տէր Սարգիս իր քահանայութեան հինգերորդ տարին հրաւիրուած ըլլայ Թէ ի պատիւ Սուլթան Մուրատ Դ-ի Պաղատտի յաղթանակէ վերադարձին (1639) Հալէպի մէջ կոխուած դրամի գործին հսկելու, որով եւ յորջորջուած «դրամ կոխող ի Հալէպ» : Սուլթան Մուրատ Դ. 1639 Յուլիս 25ի հինգշաբթի օրը յաղթական մուտք գործեց ի Հալէպ ուր հիւր մնաց 17 օր, եւ աւանդաբար կը պատմուի որ, եւ երբէք տարակուսելի չէ այս աւանդութիւնը, Պետիկ եւ Սանոս եկեղեցաշէն չէլէպիներ, այժմու ճտէյտէ թաղին մէջ ցոյց տրուած իրենց իշխանական ապարանքին մէջ մեծ ճաշ տուին Սուլթանին եւ իր բոլոր հետեւորդներուն, սեղանի ամենաճոխ սպասներով : Ուրեմն այս առթիւ Հալէպի մէջ ալ 17րդ դարու առաջին կիսուն արքունի մասնակի փողերանոց մը կրնայ գոյութիւն ունեցած ըլլալ : Հին ատենները օսմ. կայսրերը երբ նոր քաղաք մը գրաւէին կամ իրենց կայսրութեան պատկանող մեծ ու պատմական քաղաք մը այցելէին, յիշատակի համար հոն դրամ կը կոխուէր : Ուրեմն սոյն բանը

կրնայ պատահած ըլլալ նաեւ Հալէպի մէջ, որ այդ դարուն հարուստ ու փառաւոր քաղաք էր, առեւտրական մեծ շահաստան, եւ Տէր Սարգիս, քահանայանալէն ետքը հոս հաստատուած ըլլալով, իբր ճանչցուած սիֆֆէգէն (սիգադան) կրնայ հրաւիրուած ըլլալ դրամահատութեան գործին հսկելու համար :

Բոլոր այս հաւանական ենթադրութիւններէն յետոյ կայ սակայն հաւանականագոյնը : Տէր Սարգիս քհ. ամէն բանէ առաջ պէտք է ընդունի որ ակնագործ է. կը ճանչնայ, եւ շատ անգամ դիտականորէն, իր ժամանակին գործածուած բոլոր թանկագին քարերը : Ակնագործութիւնը, այս տեսակետով, որքան ալ անոր ծանօթութիւնը մասնագիտական ըլլայ Տէր Սարգիսի համար, առանձին արհեստ չէ, անբաժան է ոսկերչութեան, վասն զի թանկագին քարերը իրենց արժէքը ա՛յն ատեն երեւան կը հանեն՝ երբ ճարտարօրէն աղուցուած են արծաթ կամ ոսկի զարդի մը վրայ : Սուրբոյ մէջ ոսկերչութիւնը, կամ ճիշտ բառը գործածելով՝ արծաթէ զարդեր չինելը՝ շատ հնազոյն եւ շատ յաջող ու յարգի արուեստ մըն էր, որ բարեբախտաբար մինչեւ այսօր կորսուած չէ եւ ընդհակառակն աւելի՝ կը զարդանայ : Անտիոքի արուեստից դպրոցը, ըստ Bréhierի⁽¹⁾, արծաթագործութեան այնպիսի թանկագին նմոյշներ թողած է որ, անոնք այսօր իրենց արուեստին եւ հնութեանը ուժով զարդը կազմած են Եւրոպայի եւ Ամերիկայի պետական ու մասնաւոր թանգարաններուն : Արդարեւ համբաւաւոր էին Անտիոքի արծաթեայ ամէն տեսակի զարդերը, վասն զի նախ որ Անտիոք հարուստ ու ազնուական քաղաք էր, Անտիոք պատրիարքական մեծ աթոռ էր, ընդարձակ եւ հարուստ թեմեր ունէր, բազմաթիւ եկեղեցիներով ու վանքերով, զորս քրիստոնէական բարեպաշտութիւնը

(1) Bréhier, Les Trésors d'argenterie Syrienne, et l'école artistique d'Antioche (gazette des Beaux - Arts) 1920, tome I, էջ 178 :

կը փափաքէր ճոխացնել հողեւոր ընծաներով : Գործածուած արծաթը կամ ոսկին պէտք էր մաքուր ըլլալ, եւ որպէսզի նուիրատուն վստահ ըլլար որ անարատ ու զտուած արծաթ պիտի գործածուէր, եկեղեցւոյ մը նուիրել փափաքած իր մէկ սրբանօթին համար, պետութիւնը օրէնք դրած էր որ իւրաքանչիւր արծաթեայ սրբանօթի կամ ո եւ է այլ զարդեղէնի վրայ մասնաւոր կնիքներ (poignon) դրոշմուէին, եւ ասոր համար ալ մասնագէտ ու արտօնեալ դրոշմահարներ նշանակուած էին : Այս դրութիւնը անխափան կերպով կը շարունակուի մինչեւ այսօր եւ շատ հին է ու կը հասնի մինչեւ Ե. դար (Ք. յ.) եթէ ոչ աւելի : Այսպէս 1910ին երբ Անտիոքի եւ Համայի միջեւ գտնուած Քարահղիւղին մէջէն գտնուեցաւ «Անտիոքի նշանաւոր սկիւն» եւ ասոր հետ 24 այլ արծաթեայ սրբանօթներու հաւաքածոյ մը, բոլոր այս զարդերը կը կրէին, ընդհանրապէս իրենց պատուանդանին վրայ կամ զարդին վարի կողմը, փակագիր շատ փոքրիկ կնիքներ, որոնք դրոշմուած էին հոն գործածուած արծաթին մաքուր եւ թանկարժէք ըլլալը ապահովելու մտք : Քարահի եկեղեցիին վրատակներէն ու խորունկ հորի մէջէն գտնուած բոլոր այս սրբանօթները Ե. եւ Զ. դարու գործեր են⁽¹⁾ : Եւ արդարեւ Սուրիական խիստ շատ արծաթեղէններու վրայ կ'երեւան այս դրոշմահար կնիքները, որոնց հնազոյն տեսակը հինգ է, ցոյց տալու համար այդ զարդերուն շինութեանը գործածած արծաթին ընտիր տեսակէ ըլլալը : Թէ՛ հին եւ թէ՛ նոր զարդերուն վրայ դրոշմուած եւ թէ՛ նոր զարդերուն վրայ դրոշմուած կնիքը կամ փակագիր մըն էր եւ կամ առանց մեծ մասին վրայ արձանագրուած (քիմի-լիոն) — թանկագին առարկայ — բառը չի՞ գորեր մեր ըսածը հաստատելու :

Հալէպ հինէն ի վեր մեծ շահաստան էր, ընդարձակ ու հարուստ շրջականերով, ուր արծաթ եւ ոսկի զարդերու ահագին ճարտարարուեստ կար եւ ուր կը փնտռուէր ընտիր ու զուտ արծաթը, որուն ընտրու-

թիւնը կարելի էր միայն երաշխաւորել իւրաքանչիւր զարդի վրայ, յարմար անկիւն մը մասնաւոր կնիք մը դրոշմելով եւ ասիկա պետութեան հակակշորն տակ բնականաբար : Տէր Սարգիս քհ. իբր նշանաւոր ակնագործ եւ արքունի շրջանակի մէջ իբր պատուաւոր (հարկեւոր) ճանչցուած, Հալէպի պետութեան սիգա (կնիք) փորող նշանակուեցաւ եւ որովհետեւ Հալէպի նման ընդարձակ քաղաք մը բոլոր ոսկերչական գործերու վերահսկողութիւնը ինքը չէր կրնար մինակը կատարել, ուրիշներ ալ կային իրեն պէս, Հալէպի օրուան փառան, այսինքն կառավարիչը կամ կուսակալը, զինքը կարգեց իր անձնական դրոշմահարն ալ, վասն զի կ'ենթադրեմ որ Տէր Սարգիս ինք իր ձեռքով կը պատրաստէր այն ամէն տեսակի կնիքները՝ որոնք պիտի դրոշմուէին արծաթեղէն զարդերու վրայ, նոյն իսկ կը-նիքներ՝ իր պաշտօնական գործածութեան համար : Այս քիչ մը ընդարձակ բացատրութիւններով կը կարծեմ թէ միանգամ ընդ միշտ լուսարանուած կ'ըլլան Սիգագան ու սիգա փորող բառերը, որոնք Տէր Սարգիսի անբաժան ու պաշտօնական տիտղոսներն են :

Ըսինք թէ ակնագործ ու արծաթագործ զիրար լրացնող արուեստներ են. եւ ահա իր մահագրութիւնն ալ զայդ կը հաստատէ՝ ոսկեգործ եւ սայաքի : Ոմանք այնպէս կ'ենթադրեն որ, ինչպէս հայր Աղինեան, Տէր Սարգիս Հալէպի արքունի դրան մէջ հաշուող, հաշուակալ (սայաքի) եղած ըլլայ : Այս բառս, սայաքի, կը լրացնէ իր անմիջական նախորդ արհեստը : Տէր Սարգիս, վերողբեալ բացատրութիւններով, ո'չ միայն ակնագործ էր այլ եւ ոսկեգործ ու ոսկեգործութեան ալ սայաքի ճիւղին մէջ էր որ առաւելապէս ի յայտ կը բերէր իր մասնագիտութիւնը : Ոսկեգործութիւնը, արդարեւ, ունէր մէկը միւսէն ան-

(1) Charles Diehl, Un nouveau trésor d'argenterie Syrienne (Syria, Paris; 1926) էջ 105 :

բաժան եւ զիրար ամբողջացնող շատ մը ճիւղեր, ինչպէս ոսկեղարդին միայն մե- տաղական մասին վրայ աշխատողը, ուրիշ մը թանկագին ակերը զարդին, ինչպէս մատանի, ապարանջան, ողնոյց եւն, վը- րայ հաստատող, դամողը եւն: Իր մահա- գրութիւն — յիշատակարանին մէջ ոսկե- գործ եւ սայաճի, քովէ քով, պարզապէս աշխատողի, շինողի իմաստը ունին:

Հոս Տէր Սարգիսի մահագիրը, որ կ'են- թաղերեմ թէ իր դաւակն է, պահ մը կը դադրի թուելէ անոր զիտական եւ արուես- տական մասնայատկութիւնները, եւ անոր «դրագործութիւնը» եւ կը շարունակէ զայն ներկայացնել իբր քաւիլ, այսինքն կա- տարեալ անձ, բայց ո'չ թէ սովորական կատարելութեամբ, այսինքն «քամիլ» միայն մէկ մասնագիտութեան մէջ, այլ եւ «քամիլ ամէն զիհաց որ քան զչափն աւելի զոր գրեցաք», այսինքն իր ամէն տեսակի (զիհաց) մասնագիտութիւննե- րուն մէջ ալ հաւասարապէս կատարեալ, ինչպէս նաեւ կատարեալ իր բարոյական ու հոգեւոր առաքինութեանց մէջ: Ու յայտնի է որ Տէր Սարգիսի բարոյական առաքինութիւններուն պակը իր հաւա- տարմութիւնն է, «եւ հաւատարիմ որ իսկի (իսկապէս) չգէր (չկար) ի մէջ քրիստո- նէից ազգի մէջն»: Տէր Սարգիս իբր ար- քունի պաշտօնեայ (դրոշմահար), իբր ակնադործ ու իբր ոսկէգործ, այնպիսի փափուկ զիրքի մէջ էր որ այդ զիրքը միայն իր հաւատարմութեամբը կրնար պահել: Հալէպ մայրաքաղաքին արքունի- քը իրեն վստահած էր կարեւոր պաշտօն- ներ. Հալէպի ե շրջակայքի հարուստ, տե- ղացի կամ Եւրոպացի այրերն ու կիները իրեն հետ դործ կ'ընէին, ոսկի, արծաթ ու թանկագին քարեր կը յանձնէին իրեն, որ- պէս զի քննէր, փոխէր, նորոգէր, նորը շինէր, ու բոլոր այս յարաբերութեանց մէջ ան ցոյց տուաւ իր սքանչելի հաւա- տարմութիւնը: Ի զուր չէ՜, փառքի եւ ցոյ- ցի համար չէ՜ որ իր ընտանեկան մահագի- րը այդ տասը տող սեղմ մահագրութեան մէջ, ուղած ըլլայ անպատճառ յիշել ու

արձանել Տէր Սարգիսի հաւատարմութիւ- նը, ու այս Հալէպի նման խոշոր եւ առեւ- տրաշահ կեդրոնի մը մէջ, ուր ամէն ազգէ ու լեզուէ ու կրօնէ մարդիկ կային, ըստ Սիմէոն Լեհացիի: Թէ Հալէպի քրիստո- նէից մէջ իր ժամանակ «չկար իրմէ աւելի զիտուն եւ իմաստուն եւ ամէն բանէ խա- պարտար մարդ», բացարձակ իրողութիւն է եւ առանց չափազանցութեան:

Այսքանով չի լրանար սակայն Տէր Սար- ցիս «ամէն բանէ խապարտար» քահանա- յին հմտութիւնը: Իր ոսկէգործութեան եւ դրոշմահարութեան ազնիւ եւ մասնայա- տուկ արուեստներէն զուրս, «թաղվիմ Փրանկի զիտէր». տոմարագէտ էր եւ ո- րովհետեւ իր ժամանակ Հալէպի մէջ մա- սամբ կը դործածուէր նաեւ Փրանկի կամ Գրիգորեան տոմարը, Տէր Սարգիս զիտէր բաղդատել չին եւ նոր տոմարները: Մեծ կեդրոններու մէջ հայ քահանան տոմա- րագէտ էր, օրացուցագիր էր, ինչպէս էր Տէր Սարգիս՝ որուն շատեր կը գիմէին անտարակոյս տոմարագիտութեան եւ օ- դերեւութարանական հաշիւներու համար, մինչեւ որ իրմէ երկու դար յետոյ ընդ- հանրացաւ գրպանի օրացոյց դործածելու սովորութիւնը:

Տոմարագիտութիւնը առաւելապէս ա- րեւելեան զիտութիւն է եւ անբաժան է տիեզերագրութենէն: Մահագրութիւնը թուելէ յետոյ Տէր Սարգիսի զիտական եւ արուեստի մասնայատկութիւնները, ա- նոնց շարքը կը փակէ այսպէս. «եւ իլմի- ֆալազ զիտել» որ է ըսել զիտական քա- հանան զիտէր նաեւ ուսումն տիեզերքի — ֆալազ = globe, tout corps sphérique, sphère celeste, ciel եւն: Այս զիտութիւնը ո'չ այլ ինչ ուսումն է եթէ ոչ տիեզերա- գիտութիւն կամ տիեզերագրութիւն, երկ- նագրութիւն կամ երկնագիտութիւն: Եւ արդարեւ էջմիածնի Զեռագրաց Մատե- նագարանի թիւ 2361 թղթեայ ձեռագիրը՝ որ ամենայն հաւանականութեամբ այս Սարգիս քահ. Հալապեցիինն է, ունի հե- տեւեալ խորագիրը. — «Աշխարհի եւ այլ մասնաւոր իրաց սակաւահոգ բանք ար-

տաղերեցեալք ի Սարգիսէ ումեննէ պիտակ անուամբ քահանայէ, սակս վարժման ան- ձին իւրոյ: Յաղագս թէ զի'նչ է աշխարհ: Աշխարհն հոմանուն է եւ բաղմապատկա- բար ասի...»: Ա — ԺԳ զլուխը Երկնա- զրութիւնք, Երկրագրութիւնք եւ հոգե- խօսականք (ըստ Հայր Ակինեանի):

Ահա բաղմարդիւն, բանգէտ, բաղմալի- զու եւ բաղմարուեստ հայ քահանայի մը կեանքը, իրաւամբ Հալէպի պարծանքը նը- կատուած, Հալէպի՝ ուր համեմատաբար հայ փոքրիկ հօտի մը հովիւը, իր զիտու-

թեամբն ու իր հաւատարմութեամբը, քրիստոնեայ եւ Իսլամ բոլոր ազգերու մէջ կը փայլի: Կ'արժէր որ խակապէս Առաքել դաւրիթեցի վրդ.է եւ Բերովբէ Պատկա- նեանէ յետոյ անգամ մըն ալ պատուէր անոր անջնջելի յիշատակը: Ինչպէս կան- իսցի ըսելու, անգամ մըն ալ կը կրկնեմ՝ որ ձեռագրաց նորագոյն յայտնութիւններ օր մը աւելի պիտի ընդարձակեն իր մա- սին ցարդ մեր ունեցած ծանօթութիւն- ները:

ԱՐՏԱՒԱԶԻ ԱՐԲԵՍՍ.

Ա Ռ Ա Ն Ձ Ի Ն

Երբ վիշտ ունիմ՝ զիս քողուցէ՛ք առանձին, Մի՛ պըղտորէ՛ք շնորհիք աղբիւրն իմ անձին. Կ'ուզեմ ըմպել երկնածորան ակերէն՝ եւ յագեցնալ եւ գինովնալ ուղիսօրէն:

Տեսնել կ'ուզեմ սրտմաքաւալ մեր կեանքին Յորձանքին մէջ՝ խաչի խորհուրդն երկնային. Զէ՞ որ վըշտով բիրեղացած սրտերէն Միայն՝ սիրոյ հուր կայլակներ կը բըլխեն:

Կ'ուզեմ քաղուիլ պատանքին մէջ մեռութեան եւ լըսել ճիշդ գալարուող մարդկութեան. Փակուիլ յուշիկ՝ սըրբաբանին մէջ հոգւոյն Որ գաղտնի խոց ունի՝ արեամբ քաքաւուն:

Անմահութեամբ է կընքւած այն համբան Որուն մէջէն՝ լոկ խաչուածները կ'երբան. Անհո՛ւն համբայ՝ լայն կարծրած աշխարհում, Փառքի վըկայ երկնի բոլոր սուրբերուն:

Ո՞վ է տեսեր ովկեանն առանց ալիքի, կամ մարդուս կեանքն առանց ծովով քալիծի... Անհո՛ւն հըմայց կայ խըռովին մէջ ծովուն, Անգի՛ն գոհար՝ խորութեան մէջ ցաւերուն:

Երբոր մեռնիմ՝ զիս մի՛ քողուէ՛ք առանձին, Զովացուցէ՛ք երկնի պապակն իմ անձին... Կ'ուզեմ ժըպտիլ ձեզի իմ Հօր յարկերէն, Անդրաշխարհեան հըրճուամբ ցօղել ուղիսօրէն:

Արքայ, Մարտ 1939

Հ. Ա. Ք.

Ա Շ Ո Ւ Ն

Ո՛րքան տըխուր է միջօրէն այս աշման. Հիւանդ մարմնոյս ցաւերն ամբողջ կ'արթընան:

Մառախուղի մէջ կը հեւայ ամէն ինչ, եւ կողերուս մէջ՝ սիրտը լուռ եւ անիմջ:

Մօտիկ ձմրան հոգեվարքէն ահաւոր՝ Կ'ալեկոծին դաշտեր, ծառեր բիրաւոր:

Եւ սեւ կոհակ մը բընութեան քալիծէն՝ Կ'իյնայ հոգւոյս մէջ, կը փըշրի ուժգնօրէն:

Գարնան ամբողջ կանանչութիւնն՝ ազագուն, Յովն է կարծես չոր իդօքրուս երագուն:

Հովը կէս մերկ ճիւղերը՝ դեռ կը քօթուէ ձաւրուս վըրան՝ որ աչքերէս քափուն է:

Շուրջըս մահ է՝ կեանքի սերմեր ընդգոցած. Ներսըս ցաւ կայ՝ մէջը հըրճուամբ եւ Աստուած:

Կ'անցնիմ միմակ տերեւներուն ընդմէջէն, վըշտի փուշեր՝ քայլերըս ծոյլ կ'ընդմիջեն:

Խաչեալը լոկ ինծի ընկեր մըտերիմ, եւ բովանդակ ես իմ անձով իր գերին:

Արքայ, Նոյեմբեր 1938

Հ. Ա. Ք.